

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ  
Καθηγητῇ τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ  
(Πύργος 1908 - Ἀθήνα 13.6.1982)\*

Ποῦ νὰ τὸ φανταζόμουν, ἀγαπημένε δάσκαλε, ὅταν, παρακολουθώντας ἀν-  
ελλιπῶς τὶς παραδόσεις σου ὡς φοιτητῆς σου, σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ μοῦ φαίνεται  
τώρα σχεδὸν μυθική, σὲ ἔβλεπα γεμάτον σφρίγος ὑγείας —θυμᾶμαι μιὰ μέρα,  
στὴ δεξιὰ, καθὼς μπαίνουμε, αἴθουσα τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου τοῦ Πανεπιστη-  
μίου, ἐκεῖ ποὺ κάναμε τὸ φροντιστήριο, ὅταν σὲ εἶχε ἐνοχλήσει μιὰ ἐλαφρὰ  
μόλυνση τῶν ματιῶν, ποὺ μᾶς εἶχες ἐκδηλώσει καὶ τὸ δικό σου ξάφνιασμα, γιατί  
ποτὲ δὲν εἶχες νιώσει ὡς τότε τὴν παραμικρὴ ἀδιαθεσία—, καὶ ὅταν σὲ ἔβλεπα,  
ἀκόμα, μοναδικὸν καὶ ἀνυπέρβλητον, σχεδὸν τερατώδη στὴν διδακτικὴ σου  
συνέπεια —δὲ θυμᾶμαι οὔτε μιὰ φορά, οὔτε μιὰν ὥρα νὰ μὴν ἦρθες γιὰ τὴν  
παραδόσή σου—, ποῦ νὰ τὸ φανταζόμουν, λοιπόν, ἀλησμόνητε δάσκαλε, ὅτι θὰ  
ἐρχόταν μιὰ μέρα, σὰν τὴν σημερινή, ὅπου θὰ μοῦ λάχαινε ὁ τόσο πικρὸς κληρὸς,  
νὰ σταθῶ πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρό σου γιὰ νὰ σοῦ ἀπευθύνω, ἐκ μέρους τῆς Σχολῆς,  
ποὺ τόσο πιστὰ καὶ ἀφωσιωμένα ὑπηρετήσες, τὸν ὕστατο χαίρετισμό.

Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε ὥσως, νὰ προδιατεθοῦμε γιὰ κάτι τέτοιο, ἀπὸ τὴν ἄτυχη  
ἐκείνῃ μέρα, ὅταν, πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια (τὸ 1974), τὸ θαλερὸ δέντρο τὸ  
χτύπησε γιὰ πρώτη φορά, ἀναπάντεχα, σὰν κεραυνὸς σὲ αἰθρία, τὸ πρῶτο ἐγ-  
κεφαλικὸ ἐπεισόδιο, γιὰ νὰ ἐπανεέλθῃ καὶ δεύτερη καὶ τρίτη φορά. Καὶ πάλι  
ἔδειξε ὁ ὀργανισμός σου τὴν ἀντοχή του, τὸ πῆγμα του. Κάθε φορά ἤθελε νὰ  
συνέλθῃ, νὰ σὲ ξαναβάλλῃ στὸν ἀσυνήθιστο ρυθμὸ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας,  
στὴν πολλαπλὴ καὶ πολὺπλευρη πνευματικὴ σου δράση: ἐκδοτικὴ, συγγραφικὴ,  
διδακτικὴ, διοικητικὴ, ὀργανωτικὴ.

---

\* Λόγος ἐπικήδειος γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ὁμότιμου καθηγητῇ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς  
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (15 Ἰουν. 1982). Τὸ ἴδιο κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ  
περιοδικὸ *Νέα Ἑστία*, τόμ. 112 (1982), σσ. 884-885. Ἐδῶ δημοσιεύεται μὲ μικρὲς μόνο  
ἀλλαγές. Πληρέστερη εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Γ. Θ. Ζώρα (μὲ Ἀναγραφὴ 120  
αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων του τῆς περιόδου 1931-1980) βλ. τώρα στὴν ἐργασία μου ποὺ  
τυπώθηκε στὸ περιοδικὸ *Παρουσάς*, τόμ. 25 (1983) [*Τιμητικός Τόμος εἰς μνήμην Γ. Θ.  
Ζώρα*], σσ. 18-36 (= Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, *Νεοελληνικά. Μελέτες καὶ ἀρθρα*. Τόμ. Β',  
Ἐκδόσεις «Γνώση», Ἀθήνα 1984, σσ. 307-331).

Δίδαξες νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ιταλία —έπι 48 ολόκληρα χρόνια (1931-1979)—, όπου επίσης ανέδειξε πολλούς μαθητές, από τους οποίους ώρισμένοι κατέλαβαν αργότερα βυζαντινολογικές και νεοελληνικές έδρες σε πανεπιστήμια της χώρας τους. Τέτοιοι είναι ο βυζαντινολόγος Giuseppe Schirò και ο νεοελληνιστής Filippo Maria Pontani<sup>1</sup>. Όταν το 1940 ή φασιστική Ιταλία μάς εκήρυξε τον πόλεμο, επανήλθες στην πατρίδα σου για να την υπηρετήσεις. Στην Ιταλία επίσης —όπου δίδαξες και πάλι μετά την ανασύνδεση των σχέσεών μας με την χώρα αυτή (1956)—, σε συνεργασία με τον Schirò και έπειτα με την καθηγήτρια Enrica Follieri, εξέδωσες για μιάν ολόκληρη δεκαπενταετία (1964-1979) το λαμπρό περιοδικό *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, ενώ κατά το ακαδημαϊκό έτος 1975-1976 διηύθυνες με την Follieri το «Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici» του Πανεπιστημίου της Ρώμης. Καθηγητής στην έδρα της Μεσαιωνικής και Νεωτέρας Έλληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1942, ανέπτυξες τεράστιο επιστημονικό-συγγραφικό έργο: περισσότερα από 500 δημοσιεύματα, αυτοτελή ή σε περιοδικά, και ακόμη βιβλιοκρισίες, άρθρα σε έγκυκλοπαίδειες ή λεξικά, κλπ. Και όλα αυτά παράλληλα με το επίσης γόνιμο και δημιουργικό διδακτικό έργο σου. Ειδικά ως προς την συμβολή σου στον εύρύτατο χώρο της Μεσαιωνικής και Νεωτέρας Έλληνικής Φιλολογίας, εντόπισες τα ενδιαφέροντά σου στην παρουσίαση κατά κανόνα ανεκδότων κειμένων της μεταβυζαντινής περιόδου, που συνετέλεσαν στο να φωτισθί και να τεκμηριωθί πληρότερα ή τόσο ενδιαφέρουσα πνευματική και κοινωνική ιστορία αυτής της περιόδου. Άλλά δεν έμεινες μόνο σε εκείνη την εποχή. Οι έξι τόμοι των *Επτανησιακών Μελετημάτων* σου (1959-1980) αποτελούν μιάν πανθομολογούμενα σπουδαία συμβολή στην βαθύτερη γνώση ενός άλλου τόσο σημαντικού κεφαλαίου της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και ιστορίας γενικότερα. Αποκορύφωμα της προσπάθειάς σου αυτής αποτελεί άναμφισβήτητα το πλήθος των εργασιών σου για τον Άνδρέα Κάλβο, οι οποίες σε τοποθέτησαν έπικεφαλής των καλβιστών σε διεθνή κλίμακα. Ός ύστατη συμβολή σου στην επιστήμη μνημονεύω το έπιβλητικό έργο σου *Έγγραφα του Άρχείου Βατικανού περί της Έλληνικής Επανάστασεως* (τόμ. Α' 1820-1826), που εκδόθηκε από την Ακαδημία Αθηνών ως 10ος τόμος της σειράς της «Μνημεία της Έλληνικής Ιστορίας» αλλά έμεινε άνολοκλήρωτο.

Και σάν να μην έφθαναν όλα αυτά, έπι σειράν έτών είχες αναλάβει έξ ολοκλήρου την εκδοτική φροντίδα της *Επιστημονικής Επετηρίδος της Φιλοσο-*

1. Σήμερα (1985) που δημοσιεύεται ή νεκρολογία αυτή έδω, και οι δύο διακεκριμένοι ξένοι έπιστήμονες έχουν ήδη εκλείψει.

φικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Περίοδος Β', τόμοι 1-18, 1953-1968) καὶ γιὰ ἕνα διάστημα ἐπίσης τὴν ἐκδοση τῆς ἐτήσιας σειρᾶς τοῦ Ἐπισημοὶ Λόγοι (τόμοι 1-11, 1959-1970). Καὶ ἀκόμα, σχεδὸν ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς σου, ἦσαν ἡ ψυχὴ κάθε ὀργανωτικῆς καὶ ἐκδοτικῆς δραστηριότητος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου («Παρνασσός»). Ἡ δευτέρα περίοδος τοῦ ὁμωνύμου περιοδικοῦ τοῦ συλλόγου αὐτοῦ, τὴν ὁποία σὺ ἐγκαινιάσες, ἀριθμεῖ σήμερα 23 ὀγκώδεις τόμους (1959-1981). Στὸ ἐνεργητικὸ σου ἐπίσης προσγράφονται τὰ *Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας* (τεύχη 1-7, 1959-1955), ἡ πολύτομη σειρά «Ἐκδόσεις Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» —τὴν ὁποία μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσὴ σου τὸ 1968 μετωνόμασες σὲ «Βιβλιοθήκη Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας»— (53 τόμοι ὡς τὸ 1980), ἡ σειρά «Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας» (118 τεύχη ἀπὸ τὸ 1961 ὡς τὸ 1979) καὶ ἡ εὐρετηρίαση (μετὰ τὴν συνεργασία μαθητῶν σου) τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Ἑστία*.

Στὰ ὀργανωτικὰ χαρίσματά σου —τῶν ὁποίων σαφεῖ δείγματα ἔδωσες καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς κοσμητείας σου (ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1952-1953)— καὶ στὸν ἀκάματο ζῆλό σου γιὰ ἐργασία χρωστάει πολλὰ ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ ἐπαύξησις τοῦ «Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας», ποὺ τὸ παρέλαβες (τὸ 1944) σχεδὸν σὲ ὑποτυπώδη κατάστασι καὶ λόγῳ τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε καὶ τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπιζόταν σὲ παλαιότερες ἐποχὰς ἡ ἐπιστήμη τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Σημαντικὸς ὑπῆρξε ὁ δικός σου ρόλος καὶ στὸ νὰ τοποθετηθῇ μέσα στὸ Πανεπιστήμιο ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία στὴ θέση ποὺ τῆς ἄξιζε. Μὲ δική σου, ἐξᾴλλου, εἰσήγηση συνέβαλες στὴν ἵδρυσι τῶν Τμημάτων τῶν Ξένων Φιλολογιῶν τῆς Σχολῆς.

Τέλος, ἐπιθυμῶ νὰ σταθῶ καὶ σὲ κάτι ἄλλο: Πολιτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ ἀφανάστιος, ἔμεινες, παρὰ τὴν ἐκδηλωμένη δική σου τοποθέτησι, ἀνοιχτὸς σὲ κάθε ἐλευθέρη, προσωπικὴ, πεποίθησι τῶν μαθητῶν σου, καὶ μάλιστα σὲ καιροὺς ἐξαιρετικὰ δύσκολους, ὅπως ἦταν ἡ δεκαετία τοῦ '50, κατὰ τὴν ὁποία ὑπῆρξα καὶ ἐγὼ μαθητῆς σου. Τὴν στάσι σου αὕτῃ δὲν μπορῶ νὰ τὴν ἐρμηνεύσω διαφορετικὰ, παρὰ μόνον ὡς μία ἀκόμη ἐκφρασι τῆς ἐμφυτῆς προσήνειάς σου καὶ ἐγκαρδιότητος, μιᾶς μετὰ τὴν εὐρύτερη σημασίαν τῆς λέξεως φιλοξενίας καὶ ἀρχοντιᾶς, ποὺ σὲ καθιστοῦσαν θερμὸν συμπαραστάτη σὲ ὅσους ἀπὸ τοὺς φοιτητῆς σου καὶ τοὺς νέους γενικότερα ἐπιστήμονες ζητοῦσαν τὴν βοήθειάν σου. Ὅλα αὐτὰ συνετέλεσαν στὸ νὰ σοῦ δοθῇ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Εὐρωπαίου καθηγητῆ, ἐνῶ παράλληλα θεμελιώσαν τὸ βαθύτερο δημοκρατικὸ ἦθος καὶ φρόνημά σου, ὅπως ἐκδηλώθηκε ὅταν ἤρθε ἡ γνωστὴ σκοτεινὴ καὶ ἀνώμαλη ἐποχὴ καὶ ἀπομακρύνθηκες ἀκούσια ἀπὸ τὸν προσφύλῃ χώρῳ σου τοῦ Πανεπιστημίου, ποὺ τὸν εἶχες ταυτίσει μετὰ τὸ σπῆτι σου. Δέχθηκες τότε τὴν ἀπομάκρυνσι αὕτῃ, ποὺ κανονικὰ θὰ ἦταν γιὰ σένα ἕνα βαρὺ χτύπημα, μετὰ χαμογελαστὴ περίπτου ἐγκαρ-



τέρηση, σχεδόν ικανοποιημένος που εξέφραζες και ἐσὺ ἔμπρακτα τὴν ὀφειλόμενην στάση κάθε σωστοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴν χειμαζόμενη δημοκρατία. Σὲ ἔβλεπα τότε στὸν «Παρνασσό» καὶ στὴν Ρώμη καὶ θυμᾶμαι μὲ πόση χαρὰ καὶ ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον, μαζί μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς συζητήσεις μας, μοῦ ἀνέλυες καὶ τὴν ἐξελισσόμενη μὲ αἰσιόδοξες προοπτικὲς πολιτικὴ κατάσταση.

Ἀργότερα ἐζησες τὴν χαρὰ τῆς μεταβολῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς μόνο γιὰ λίγο. Τὸ χτύπημα τῆς μοίρας ἦρθε ἀπροσδόκητα καὶ ἐξακολουθητικά, ὥσπου ὠλοκληρώθηκε τραγικά καὶ πρόωρα. Ἦταν ἓνα τέλος πού κανέννας δὲν τὸ περίμενε τέτοιο, κανέννας ἀπὸ αὐτοὺς πού σὲ ἤξεραν καλά. Πού ἤξεραν τὴν δύναμή σου, τὴν ἀντοχή σου, τὴν σπάνια ἐργατικότητά σου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κατάσταση πού διεμόρφωσε τὸ πρῶτο κιόλας πλησίασμα τῆς ἀσθένειας προσωπικά θὰ σὲ κατέθλιβε, ἀν καὶ ποτὲ δὲν μᾶς ἔδειξες κάτι τέτοιο, γιὰτὶ δὲν ἤσουν συνηθισμένος σὲ μεψιμοιρίες. Ὅμως, στὰ βάθος, αὐτὸ τὸ σύντομο τέλος, στὰ 74 χρόνια σου, ὅταν ἡ ἐκβαση τῶν πραγμάτων εἶχε καταστῇ διαπιστωμένα ἀναπότρεπτη, θὰ τὸ εἶχες ἐπιθυμήσει σὰν μία λύτρωση καὶ ὁ ἴδιος.

Μὲ τὴν ἐλπίδα αὐτῇ σοῦ ἀπευθύνω, μαζί μὲ τοὺς συναδέλφους σου — παλαιούς καὶ νέους—, τοὺς συνεργάτες σου καὶ ὅλους τοὺς μαθητές σου —τὶς γενεὲς τῶν φιολόγων πού τοὺς ἐδίδαξες τὰ νεοελληνικὰ γράμματα— τὸν ὕστατο χαίρετισμό καὶ τὴν ὑπόσχεση ὅτι θὰ διατηρήσουμε εὐλαβικῇ τὴν μνήμη σου. Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ἐκφράζει ἀκόμα τὴν πιὸ θερμὴ συμπαράστασή της στὴν ἀφωσιωμένη καὶ στοργικὴ σύντροφό σου —πού εἶχε γίνει τελευταῖα ἡ σκιά σου — καὶ στὰ παιδιά σου πού τόσο ἀγάπησες καὶ τόσο σὲ ἀγάπησαν.

Τὸ χῶμα πού θὰ σὲ σκεπάσει σὲ λίγο ἄς εἶναι ἐλαφρό, πεφιλημένο καὶ πολὺκλαυστε διδάσκαλε.